

Morele ontwikkeling (o.a. volgens Piaget)

Piaget (en later meer uitgewerkt: Kohlberg) heeft onderzoek gedaan naar de morele ontwikkeling van kinderen (bij Kohlberg ook: volwassenen). Beiden gaan er vanuit dat kinderen een aangeboren gevoel voor rechtvaardigheid hebben. Ze proberen vervolgens de ervaringen die ze opdoen te ordenen aan de hand van de beschikbare denkprincipes. Deze hangen vervolgens ook weer samen met de verstandelijke ontwikkeling. Met andere woorden: als een kind verstandelijk nog niet in staat is om op een bepaalde manier te redeneren kun je ook nog niet verwachten dat het een bepaalde morele afweging kan maken.

Er zijn belangrijke kritiekpunten op het werk van Piaget en Kohlberg ingebracht. Met name het volstrekt ontbreken van de affectieve aspecten roept veel vragen op. Uit ander onderzoek weten we dat kinderen vooral doordat ze zélf gewaardeerd worden en liefde ontvangen, ook anderen met empathie leren te benaderen. Bij Piaget zou je gaan denken dat dat er allemaal helemaal niet toe doet. Hoe hoger het intellectuele peil, hoe hoger de moraal....

Daarnaast stelt vooral het werk van Kohlberg de westerse maatstaven als norm. De laatste twee fasen in zijn model worden door weinig mensen bereikt. Het gaat er dan om dat je -los van de omgeving en van je opvoeding - tot een volkomen onafhankelijke morele afweging kunt komen. Daarnaast gaat het bij Kohlberg ook om een bepaalde logica in de morele afweging. Je geweten is een soort ethische commissie zonder gevoel. Als de procedures gevolgd worden heb je een goede afweging gemaakt. Dat is een typisch westerse individualistische manier van denken.

Toch heeft Piaget zeker baanbrekend onderzoek gedaan naar de gewetensontwikkeling van kinderen. Een deel van zijn onderzoek staat bekend als '*de leugentjes van Piaget*'. Je legt een kind een bepaald vraagstuk voor; op welke manier beoordeelt het kind die situatie?

Een kind dat de straten nog niet zo goed kende, wist niet precies waar de Merelstraat was. Op een dag vroeg een man aan het kind waar de Merelstraat was. Het kind zei: ik geloof dat het daar is. Maar hij wees de verkeerde kant op. De man verdwaalde toen en kon de school die hij zocht niet vinden.

Een kind kende de straten in de buurt goed. Op een dag vroeg een man aan het kind waar de Merelstraat was. Het kind wilde toen een streek uithalen, en wees hem toen de verkeerde kant op. Toch verdwaalde de man niet en vond hij na een tijdje de school die hij zocht.

Wat vind je erger en waarom?

Ook hier zie je trouwens weer een beperking, want de taal is voor lang niet alle kinderen de beste ingang. Bovendien kunnen sommige kinderen in een gesprek met een volwassene een uitstekende afweging maken. In de hectiek van het leven van alle dag en alle verleidingen van het dagelijkse leven reageren ze toch weer heel anders....

Regels

Wat valt- volgens Piaget- op bij de morele ontwikkeling van kinderen? Ik volg de ontwikkeling niet stapsgewijs, maar als glijdende schaal:

Peuters en kleuters zien regels als autonoom. Ze komen 'ergens' vandaan. En omdat ze er zijn moet je er ook aan houden. Ze zijn er ook altijd geweest en dus kunnen ze niet veranderd worden. Het wonderlijke is wel dat kinderen in hun spel de regels voortdurend naar hun hand zetten. Ze laten daarbij geen schaamte zien omdat ze zich niet aan de regels houden. Vanuit hun egocentrisch denken moet de regel voor hen een voordeel-regel worden. Beoordelen ze het gedrag van de ander, dan geldt de norm van de regel zoals zij die kennen. Je mag niet door rood fietsen, want je krijgt er straf voor.

Kleuters denken dus vooral in één dimensie. Piaget vergelijkt dit met de manier waarop kleuters kiezen tussen twee glazen lekkere limonade. Als ze een lang en hoog glas zien en een breed laag glas, kiezen ze het hoge glas, 'want daar zit meer in'. Een kind van 7 jaar gaat vergelijken: het ene glas is hoog, het andere glas is breed. Ze wegen vervolgens af wat de beste keus is. Volgens Piaget zou dit vermogen er ook toe leiden dat kinderen vanaf groep 3 á 4 van de basisschool morele argumenten met elkaar gaan vergelijken. Ze letten niet alleen op de regel of op de straf. Ook het motief gaat een rol spelen (zie ook het voorbeeld van de straatnamen). Door rood rijden mag niet, maar in een noodgeval mag het voor deze keer wél....

Opzettelijk of onopzettelijk?

Met dat laatste hangt het tweede aspect van de beoordeling samen. Kleuters kunnen onderscheid maken tussen opzettelijk en onopzettelijk. Maar als ze het gedrag moeten beoordelen telt de opzettelijkheid niet mee. Ze letten dan op het gevolg. Het per ongeluk breken van vijf kopjes door een jongen die zijn moeder helpt met de vaat is 'stouter' dan het breken van één kopje door een jongen die dat kopje laat vallen terwijl hij er uit 'snoept'.

Het voorgaande heeft te maken met de ontwikkeling van de *Theory of Mind*. De jonge peuter kan zich nog helemaal niet voorstellen dat een ander andere wensen en verlangens heeft dan hij zelf. Als het zelf dat ijsje lekker vindt vindt mamma dat ijsje ook lekker, als het zelf op schommel wil bestaat het niet dat mamma eerst naar de winkel wil. Geleidelijk gaat het kind steeds meer ontdekken dat een ander andere wensen en motieven heeft. Maar die stappen gaan heel geleidelijk. Hoe complexer de informatie is, hoe eerder het kind weer terugvalt in het vroegere egocentrische denken.

Hetzelfde geldt voor het geven van onjuiste informatie. Als je iemand de verkeerde kant uit laat gaan omdat je niet precies weet hoe de weg loopt en die persoon komt te laat bij zijn moeder in het ziekenhuis is dat erger dan wanneer je iemand expres de verkeerde kant uit stuurt, terwijl die persoon uiteindelijk toch op tijd op het bezoeken is. De motieven tellen nog niet mee, slechts het effect telt.

Daarbij kijken kinderen ook weer naar de straf. Als je ergens meer straf voor krijgt is het erger. Het motief wordt dus niet echt mee 'gewogen'. Als je haast hebt om op tijd op je werk te komen, je koopt geen kaartje en je krijgt een forse

boete van de conducteur is dat erger dan wanneer je geen zin hebt om een kaartje te kopen en de conducteur 'betrap't' jou niet. Je krijgt geen boete, dus was het minder erg.

Nog een opvallend aspect is dat kinderen liegen tegen volwassenen erger vinden dan liegen tegen leeftijdgenoten. (Ik ben het niet als voorbeeld tegen gekomen, maar vermoedelijk is liegen tegen de koningin ook erger dan liegen tegen de buurman).

Geleidelijk verschuift de ethische afweging van de buitenkant (wat je ziet, wat de gevolgen zijn), naar de binnenkant: het motief wordt meegenomen. Het kind houdt dus rekening met het achterliggende motief. Per ongeluk is minder erg dan expres, ook als de gevolgen van het per ongeluk groter zijn.

De strafmaat

Hoe kijken kinderen tegen straffen aan? Kinderen zien straf als boete. Door de straf wordt het evenwicht hersteld. Als iemand iets verkeerd heeft gedaan is het logisch dat er straf op volgt. Er is zelfs de neiging dat meer lijden beter is omdat het evenwicht beter wordt hersteld. Straffen mogen dus best streng zijn.

Opvallend is dat kleuters een ongeluk na een verkeerde handeling zien als straf (vergelijk de uitspraak van volwassenen: 'God straft onmiddellijk').

Oudere kinderen (vanaf 7 jaar) zien bij de straf een pedagogisch motief. De dader moet in gaan zien dat wat hij deed fout was. Daarbij hebben ze ook de neiging om uit te zoeken welke straf bij welk gedrag past. Een kleuter vindt het passend dat iemand die snoep pikt naar zijn kamer wordt gestuurd, een kind halverwege de basisschool vindt het logischer dat diegene dan een snoepje (of meer) terug geeft.

Dat wat voor de één een strenge straf kan zijn voor de ander helemaal geen indruk maakt is een besef dat later komt. Aan het eind van de basisschool is een deel van de kinderen ook sterk geneigd om de omstandigheden mee te wegen. In een situatie van honger of oorlog handelen mensen anders dan in een evenwichtiger situatie. En sommige kinderen zijn er van overtuigd dat je niet altijd hoeft te straffen. Als je maar goed met iemand in gesprek gaat kun je hem ook 'bekeren'.

Gewetensontwikkeling in stappen

Toch nog even een stukje gewetensontwikkeling van peuters en jonge kleuters in een notendop:

* 2½ jaar: Het kind kent de regel. Maar de regel is gekoppeld aan de aanwezigheid van de opvoeder(s). Dus als mamma in de keuken is pakt het kind toch een koekje. Dat lijkt achterbaks ('het weet best dat het niet mag'), maar dat is het niet. De peuter beseft nog niet dat de regel ook geldt als mamma er niet is.

De gemiddelde Nederlander lijkt op dit niveau van gewetensontwikkeling te zitten. Als er geen conducteur langs komt hoef je in de trein geen kaartje te kopen. De regel geldt alleen als de conducteur in de buurt is...

* 3 jaar: de peuter doet iets wat niet mag en spreekt zichzelf ondertussen bestraffend toe. De regel zit in het hoofd, maar de rem op het gedrag werkt nog niet ('Mag niet' en pakt het koekje tóch).

* 3½ jaar: de peuter pakt het koekje en zegt als verklaring tegen zijn moeder dat Pluto het koekje heeft opgegeten. Dat is nog geen liegen. *Anna Freud* noemt het *innocent lying*. Het kind zoekt een verklaring, wil het kapotte heel maken, maar kan het niet 'aan' dat het zelf een onderdeel is van het probleem.

* 4 jaar: de overgang naar de kleuterperiode. Van kleuters mag je verwachten dat ze de regels kennen en dat er in zekere zin ook een rem op het gedrag zit. Kleuters zijn wel erg streng en denken zwart-wit: de regel geldt altijd en voor iedereen. Pas vanaf het zevende jaar ontwikkelt zich een vorm van afwegen van omstandigheden en motieven (zie het voorgaande gedeelte).

Goedmakers en vermijders

Tenslotte (los van Piaget): er lijkt ook een verschil tussen kinderen te zitten in de manier waarop ze met falen omgaan. Rond de twee jaar hebben peuters al een besef van heel en kapot. Ze zijn daar ook erg geïnteresseerd in. Een gat in de trui of een stukje uit het behang kunnen tot een obsessie worden (dan moet het helemaal stuk).

Als er iets stuk gaat tijdens het spel blijken er twee globale groepen reacties van kinderen te zijn.

Het ene kind heeft de neiging om alles in het werk te stellen om het te repareren (ook als het er zelf niets mee te maken heeft). Dat kind vertelt het ook meteen als een volwassene binnen komt.

Het andere kind vermijdt wat kapot is, legt het terzijde en het vertelt het ook niet aan de volwassene.

Het lijkt erop dat sommige peuters eerder geneigd zijn om vanuit een schuldgevoel te reageren (de eerste groep: het moet goedgeemaakt worden). De tweede groep reageert meer vanuit schaamte (ik moet het maar niet laten zien).

Henk Algra, 31 mei 2008